

USMONIYLAR IMPERIYASI. YANGI TURKIYA

Shukurullayev Suhrobjon Azamatovich

E-mail: shukurullayevsuhrob7@gmail.com

Denov Tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

Rahmanov Abdulvoris Qutfiddinovich

E-mail: abdulvorisraxmanov@gmail.com

Denov Tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Usmoniylar Imperiyasining yangi tarixi manbalar tahlili asosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Usmoniylar davlati, o'g'uz, harbiy va ma'muriy boshqaruv, Oq qo'yunli davlat, „Muqaddas Rim imperiyasi“, sultonlik.

Usmoniylar davlati (Shuningdek, Usmonli imperiyasi, Usmonlilar davlati, Yevropada Ottoman imperiyasi deb atalgan) — Kichik Osiyo, Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, qisman Kavkaz va Qrimda Usmoniylar sulolasi boshqargan davlat (1299-1922). Usmoniylar imperiyasiga Usmon I asos solgan. Bu davlat dastlab Kichik Osiyoning Shimoliyg'arbiy qismi Eski shahar va Anatoliya hududida saljuqiylarning Ko'niya sultonligiga tobe kichik bir beklik (beylik) shaklida tashkil topgan. Bu beklikning ilk hukmdori Erto'g'ul bo'lsa ham, uning o'g'li — Usmonbey davrida beklik mustaqil davlatga aylanganligi uchun uning nomi bilan Usmonli bekligi deb atalgan. Keyinchalik bu davlat Usmoniylar imperiyasi nomini olib, o'rta asrlarda jahonning eng qudratli davlatlaridan biriga aylandi¹.

Usmon I va uning o'g'li Urxon bek (bey) unvonini qabul qilgan bo'lsa, Urxonning o'g'li Murod I davridan boshlab hukmdorlar sulton deb atalgan. Usmon

¹ Aliyev G. Z., *Turtsiya v period pravleniya mladoturok*, M., 1972; B-90.
www.pedagoglar.org

G'oziy davridayoq qo'shni Vizantiya imperiyasiga qarshi bir qancha harbiy yurishlar qilinib, Qoracha Hisor va Yor Hisor qal'alari, Bursaning atroflari egallangan. Uning o'g'li Urxon G'oziy Vizantiyaning Bursa, Nikeya, Nikomediya shaharlarini istilo qilib, XIV asrning o'rtalaridayoq Qora dengiz va Marmar dengizi sohillariga chiqqan.

Bu davrda Usmonli turklar (ular o'g'uz turklarining qay urug'iga mansub bo'lgan) Dardanell bo'g'ozidan o'tib, Yevropa hududiga kirishgan. 1356-yilda Bolqonni zabt etish tugallanib, Yevropa hududida yangi Rum eli (Rumeliya) viloyati ta'sis etilgan. Aynan shu paytdan Usmoniylar davlatini saltanatga aylanish jarayoni boshlangan². 1360-yil yanicharlar (turkcha: yangi cherik) — maxsus piyoda qo'shin tashkil qilingan.

Davlatning dastlabki poytaxti Melangiya, 1326— 1362-yillarda Bursa bo'lgan. Sulton Murod I, 1362-yilda poytaxtni Bursadan Edirna (Adrianopol)ga ko'chirgan. Uning hukmronlik davrida Yevropada yangi hududlar zabt etilgan. Kosovo maydonida bo'lgan jang (1389)da serblar maglubiyatga uchragach, Serbiya Usmoniylar imperiyasiga qo'shib olindi.

Sulton Boyazid I Yildirim Bolgariyaning poytaxti Tirново (1393)ni egallab, Nikopol ostonalarida salibchi ritsarlarning birlashgan 60.000 kishilik qo'shinini maglubiyatga uchratdi (1396) va Vizantiyaning poytaxti Konstantinopolni qamal qilishga kirishdi. U Bolgariya, Valaxiya, Makedoniya, Fessaliyani o'z davlati tarkibiga kiritdi.

Biroq, 1402-yilda bo'lgan Anqara jangi Amir Temur qo'shinidan Usmoniylar imperiyasi ning maglubiyatga uchrashi Vizantiya imperiyasini mukarrar halokatdan saqlab qoldi.

Sulton Mahmud I va Murod II hukmronliklari davrida qo'ldan ketgan hududlar qaytarib olingan.

Adolatli va insofli hukmdor sifatida nom chiqargan Murod II G'oziy 1422-yil Konstantinopolga hujum qiladi. Varna yaqini (1444-yil 10-noyabr) va Kosovo

². O'zbekistonning yangi tarixi, 1 kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida], T., 2000; B-79.

maydoni (1448-yil 17— 19-dekabr)da chex-mojarlar qo'shinini mag'lubiyatga uchratib, 1448—50-yillarda Albaniya ustiga 2 marta yurish qilgan.

Murod II ning o'g'li Mahmud II Fotih turk qo'shinlariga shaxsan o'zi qo'mondonlik qilib, jahongirlik siyosatini olib borgan³.

U Sharqiy Rim imperiyasi — Vizantiyaning poytaxti Konstantinopolni 53 kunlik qamaldan so'ng egallab (1453-yil 29-may), Vizantiya imperiyasini tugatgan.

Konstantinopol turkcha Istanbul nomi bilan atalib, poytaxt bu yerga kuchirilgan. Bu g'alabadan sung Mahmud II Fotih Bolqon va Markaziy Yevropa mamlakatlarini zabt etishga kirishgan. Serbiya (1459), Moraviya (1460), Bosniya (1463), Valaxiya (1476), Albaniya (1479) Trapezund — Trabzon (1461) egallangan. Qrim xonligi tobe davlatga aylantirilgan (1475).

Oq qo'yunli davlati hukmdori Uzun Hasanga qarshi harbiy harakatlar kuchaytirilgan.

Yevropaning Italiya, Olmoniya, Avstriya kabi davlatlari hududlarini egallash rejasi tuzilib, amaliy harakatga o'tilgan. Bu davrda harbiy va ma'muriy boshqaruv sohasida katta islohotlar o'tkazilib, ulkan saltanatni mustahkamlash choralari ko'rilgan.

Ayniqsa, adabiyot, san'at va me'morchilik gullab-yashnagan. Sulton Boyazid II, Salim I va Sulaymon I hukmronlik qilgan davrlarda saltanat haddan tashqari kuchaygan. Xususan, Salim I Yovuz Eron safaviylari shohi Ismoil I qo'shinini yanchib tashlaydi (1514-yil 23-avgust). Iroq, Shom (Suriya), Falastin, Misrni egallab, Qohiraga kiradi (1517).

Bu paytda Misrdan tashqari Shimoliy Afrikaning Jazoir hududi, shuningdek, Bolqon, Arabiston, Janubiy-Sharqiy Anadolu ham Usmoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan. Halabda bo'lgan juma namozi (1516-yil 28-avgust)da sulton Salim I ga „ikki muqaddas shahar xizmatchisi“ faxriy unvoni berilib, xalifa sifatida uning nomi xutbaga qo'shib o'qilgan (Usmoniylar sultonlar shu kundan e'tiboran to 1924-yilgacha ayni paytda islom olamining xalifasi ham hisoblangan).

³. Raxmaaliyev R., Imperiya tyurkov, M., 2002; B-112.
www.pedagoglar.org

Sulton Sulaymon I ham jahongirlik siyosatini davom ettirgan.

Mojariston bosib olingach, turklar Venani 1 marta qamal qilishgan (1529). Polsha va Ukrainaga qo'shin jo'natilib, Egey dengizidagi Rodos va boshqalar orollar ishg'ol qilingan. Sulaymon I Qonuniy „Muqaddas Rim imperiyasi“ga qarshi kurashish uchun Fransiya qiroli Fransisk I bilan birinchi fransuz-turk siyosiy shartnomasi va savdo bitimini imzolagan (1535). 1556-yilga kelib Usmoniylar imperiyasiga Kichik Osiyo hududi, G'arbiy Gurjiston, G'arbiy Armaniston, Livan, Suriya, Iroq (Bag'dod bilan birga), Falastin, Hijoz, Yaman, Misr, Tripoli, Jazoir, Yunoniston, Bulg'oriston, Mojariston, Serbiya, Bosniya, Valaxiya, Transilvaniya, Moldaviya, Qrim kirgan. Bu paytda u jahondagi eng qudratli saltanatlardan biri hisoblangan⁴.

Saltanatning ulkan hududi 3 qit'a: Yevropa, Osiyo, Afrikaning katta kismini egallagan bo'lib, uning maydoni 8 mln. km²ga yetgan.

XVI asrda turklarning kuchli dengiz floti butun O'rta dengiz havzasini nazorat qilib turgan. Sulton Murod III hukmronligi davrida Kipr oroli bo'ysundirilgan. Bu paytda Gibraltar bo'gozidan Fors qo'ltig'igacha, Dunaydan Nil sohillarigacha bo'lgan hudud sultonlikka qaragan.

Biroq XVII asr oxiridan boshlab sultonlikning harbiy, siyosiy va iqtisodiy qudrati astasekin zaiflasha boshlagan.

Yevropa mamlakatlari o'zaro ittifoq tuzib, Usmoniylar imperiyasiga qarshi kurashga chog'langanlar. Vena atrofida bo'lgan 2 jangda turk qo'shini Avstriya, Olmoniya, Polshaning birlashgan armiyasidan yengilgan (1683-yil).

Muntazam davom etib turgan Rossiya -Turkiya urushlari (1676-1681, 1684-1699, 1710-1711, 1768-1774, 1787-1791, 1807-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878, 1914-1916 va boshqalar) oqibatida Usmoniylar imperiyasi asta-sekin zaiflashib borgan. Hatto bu paytda vahhobiylarning ta'siri kuchayib, ular inglizlarning yordamida Fors qo'ltig'idagi El-Xasa (1792), Karbalo (1801), Makka va Madina (1803—1806)ni egallab, turklarga qarshi qirg'in uyushtirgan.

⁴. Erol Gungo'r, *Tarixsa turkiy davlatlar*, T., 2003; B-134.

Salim III va Mahmud II hukmronliklari davrida saltanatni parchalanib ketishdan saqlab qolish uchun islohotlar o'tkazilgan.

Sulton Abdulmajid yana islohotlar (Tanzimat) o'tkazish (1839) orqali, bir tomondan, sultonlik inqirozini to'xtatishga, ikkinchi tomondan, yangi turk ziyolilarini (ular o'zlarini yangi usmonlilar deyishgan) shakllantirishga muvaffaq bo'ldi. Bu paytda bo'lgan Qrim urushida Turkiya o'zining eski raqibi Rossiya imperiyasi ustidan g'olib chiqdi hamda Qora dengiz va Dunay daryosidagi mavqeini qayta tikladi.

Tanzimat va 1876-yilda qabul qilingan dastlabki konstitutsiya sulton Abdulhamid II tomonidan bekor qilingach (1878), mamlakatda istibdod davri boshlangan.

Bu davrda sultonlik Yevropa davlatlariga iqtisodiy jihatdan qaram bo'la boshlagan.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida "Ittihad va taraqqiy" partiyasi a'zolari mamlakatda konstitutsion monarxiya o'rnatish uchun qat'iy harakat qilishgan (Turkiya).

1922-yil 1-noyabrda Turkiya Buyuk Millat Majlisi sultonlikni tugatish to'g'risida qaror qabul qildi, Mustafo Kamol (Otaturk) bosqinchilarga qarshi ko'tarilgan milliy ozodlik harakatiga rahbarlik qilib, sultonlikning asosan turklar yashaydigan hududi — Kichik Osiyo va qisman Yevropada 1923-yil 29-oktyabrda Turkiya jumhuriyatiga asos soldi⁵.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Imperiya hududining kengayishi yirik savdo yo'llarining ham Turkiya qo'liga o'tishiga olib keldi. Bu omillar imperiya markaziy hokimiyatining hamda harbiy qudratining yanada kuchayishini ta'minladi.

Oqibatda Turkiyaning xalqaro ta'sir-e'tibori, Yevropa, Osiyo va Afrika

⁵ Mirzo Salimbek, Kashkuli Salimiy, Tavorixi mutgaqadimin va mutaaxirin, Buxoro, 2003.B-78.

mamlakatlari taqdiridagi o'rni yanada ortdi. 20 asr boshlarida Turkistondan borgan 100 dan ortiq talabalar (ularning orasida Fitrat, Usmon Xo'ja, Otaulla Xo'jayev, Bekjon Raxmonov va boshqalar bo'lgan) Istanbulda tahsil olgan.

Yosh turklarning g'oyalari Yosh buxoroliklar va Yosh xivaliklar dunyoqarashiga ijobiy ta'sir qilgan. „Ittihad va taraqqiy“ partiyasi maorif bo'limi mudiri doktor Nozim va turkistonlik talabalar tashabbusi bilan Istanbulda „Buxoro ta'limi maorif jamiyati“ (1908) tashkil qilingan.

Jamiyat Istanbuldagi G'alaba ko'prigi yonidagi yangi Jome' masjidida turkistonlik o'quvchilar uchun alohida maktab ochgan va ularni tekin o'qitgan.

Jamiyat tomonidan Fitratning ko'plab asarlari ilk marta Istanbulda bosilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aliyev G. Z., Turtsiya v period pravleniya mladoturok, M., 1972; B-90.
2. O'zbekistonning yangi tarixi, 1 kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida], T., 2000; B-79.
3. Raxmaaliyev R., Imperiya tyurkov, M., 2002; B-112.
4. Erol Gungo'r, Tarihsa turkiy davlatlar, T., 2003; B-134.
5. Mirzo Salimbek, Kashkuli Salimiy, Tavorixi mutgaqadimin va mutaaxirin, Buxoro, 2003. B-78.